

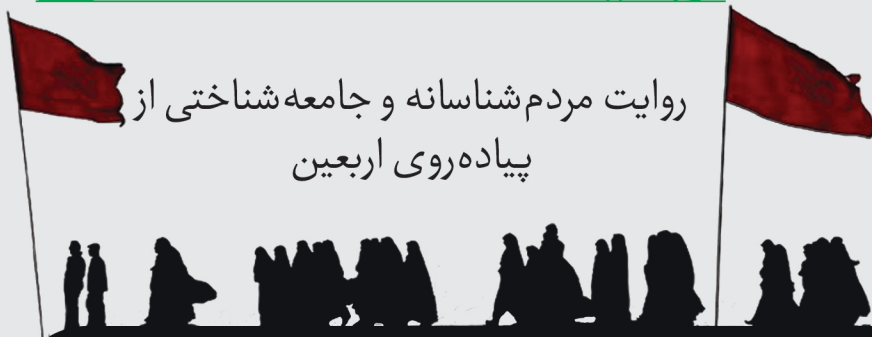
پنجمین مجمع تخصصی پژوهش‌های
دانشگاه تهران، اردیبهشت ۱۳۹۸

مرکز مطالعات و پژوهش‌های
تاریخی و فرهنگی

روایت پیاده‌روی اربعین

روایت مردم‌شناسانه و جامعه‌شناختی از
پیاده‌روی اربعین

زیر نظر

محمد رضا جوادی یگانه - محمد روز خوش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روایت پیاده روی اربعین

روایت مردم شناسانه و جامعه شناختی از پیاده روی اربعین
زیر نظر: محمدرضا جوادی یگانه - محمد روزخوش

عنوان و نام پدیدآور	: روایت پیاده‌روی اربعین: روایت مردم‌شناسانه و جامعه‌شناختی از پیاده‌روی اربعین/ زیر نظر محمدرضا جوادی‌یگانه، محمد روزخوش.
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات: شهرداری تهران، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۹۷۱ص: مصور(بخشی رنگی)، جدول(بخشی رنگی).
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۲۴۴-۱
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
عنوان دیگر	: روایت مردم‌شناسانه و جامعه‌شناختی از پیاده‌روی اربعین .
موضوع	: حسین‌بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۴۱ق -- اربعین
موضوع	: Hosayn ibn Ali, Imam III, 625 - 680 -- Arba'in
موضوع	: حسین‌بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۴۱ق -- آرامگاه -- زیارت
موضوع	: Hosayn ibn Ali, Imam III, 625 - 680 -- pilgrims and pilgrimages
موضوع	: حسین‌بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۴۱ق -- سوگواری‌ها
موضوع	: Hosayn ibn 'Ali, Imam III, 625 - 680 -- Laments
موضوع	: زیارت و زائران -- عراق -- کربلا
موضوع	: Pilgrims and pilgrimages -- Iraq -- Karbala
شناسه افزوده	: جوادی یگانه، محمدرضا، ۱۳۴۸ -
شناسه افزوده	: روزخوش، محمد
شناسه افزوده	: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
شناسه افزوده	: شهرداری تهران. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران
شناسه افزوده	: Tehran Municipality, Tehran Urban Planning and Research Center
رده بندی کنگره	: BP۴۱/۵
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۹۵۳۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۵۱۳۹۳۸

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

روایت پیاده‌روی اربعین: روایت مردم‌شناسانه و جامعه‌شناختی از پیاده‌روی اربعین
زیر نظر: محمدرضا جوادی یگانه (دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه تهران) - محمد روزخوش
ویراستاری، صفحه‌آرایی و طراحی جلد: مؤسسه فرهنگی هنری نگاه نو
نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۳۹۸
قیمت: ۱,۰۰۰,۰۰۰ ریال
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۲-۲۴۴-۱

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات با همکاری مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی‌عصر(عج)، خیابان دمشق، شماره ۹ پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
صندوق پستی: ۶۲۷۴-۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۲۱۳. دورنگار: ۸۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ricac.ac.ir

مشاوران

محمد آقاسی (رئیس مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران - ایسپا)، رسول جعفریان (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)، زهرا خشک‌جان (هیئت علمی دانشگاه شهید باهنر کرمان)، مهدی دریاییگی (دکترای مطالعات اسلامی، عضو هیئت علمی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی)، سیدحسین سراجزاده (عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی)، سارا شریعتی (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)، محسن صوریان (دکتری جامعه‌شناسی از دانشگاه تهران)، غلامرضا غفاری (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)، عباس کاظمی (پژوهشکده فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم)، سیدضیاء‌هاشمی (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)، احمد نادری (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)، آرش نصر اصفهانی (معاون مطالعات و برنامه‌ریزی مدیریت، امور اجتماعی و اقتصادی مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران)، نهال نفیسی (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبایی)

فهرست

مقدمه	۱
فصل اول: روایت تطبیقی.....	۹
روزنگار مشائیان کربلا / نعیم شرافت	۱۱
سربرنیتسا تا کربلا / علی اکبر شیروانی.....	۷۱
همراه زائرین پاکستان در مشی اربعین / لیلا عبدی خجسته	۱۱۱
فصل دوم: تحلیل اجتماعی.....	۲۳۵
حیران در مسیر، وامانده در خود / محمدرضا پویافر	۲۳۷
اربعین؛ رسانه اجتماعی شیعیان / فاطمه جواهری	۲۹۷
روایتی اجتماعی از پیاده‌روی اربعین / داوود حسینی‌هاشم‌زاده	۳۴۳
مینیاتوری از تشیع / جبار رحمانی	۳۹۱
دیدار فرهنگ‌های عاشورایی / حسن محدثی	۴۴۹

- فصل سوم: روایت فرهنگی ۴۹۹
- چرا زیارت؟ چرا پیاده‌روی؟ / مهدی صفار دستگردی ۵۰۱
- طریق الحسین / حامد فتحعلی‌خانی ۵۶۹
- معناهای فردی و جمعی در پیاده‌روی اربعین / یاسر فروغی ۶۱۷
- معنا از رهگذر کشف و محک / مهدی منتظری مقدم ۶۷۹
- فصل چهارم: روایت توصیفی ۷۲۷
- واقعه‌نگاری مراسم اربعین / سیدمهدی اعتمادی فرد ۷۲۹
- از عود تا عمود / مصطفی اسدزاده ۷۵۵
- آینه‌بندان / زهراسادات روح الامین ۸۱۹
- عروج دل در مصلاي عشق حسین / بهروز طهماسب کاظمی ۸۵۱
- اربعین کلمات / مهدیه مظفری ۹۱۱

مقدمه

«راه‌پیمایی اربعین» که با حرکت از نجف تا کربلا در روزهای منتهی به اربعین تجلی می‌یابد، سابقه‌ای دیرین دارد، اما در سال‌های پس از سقوط صدام جانی دوباره یافت. شمار زائران ایرانی نیز از کمتر از ۵۰ هزار نفر در سال ۸۹ به جمعیتی چند میلیونی در سال‌های اخیر رسید. راه‌پیمایی اربعین، برای آنها که آن را تجربه کرده‌اند، یک تجربه غنی و بی‌نظیر است و همین تجربه غنی باعث شده تا شمار زائرین سال به سال افزایش یابد، و نیز میزان مشارکت‌کنندگان در آن، اعم از موکب‌داران و خادمین نیز افزایش یافته است. بخش اصلی، زائرین و مشارکت‌کنندگان عراقی هستند و پس از آن ایرانی‌ها، و در کنار این دو گروه، حضور همزمان زائران شیعه از گوشه و کنار جهان تشیع، به عرصه بی‌بدیلی برای نمایش «فرهنگ‌های شیعی» بدل شده و فضای بی‌نظیری برای تبادل فرهنگی، به‌ویژه بین ایرانیان و عراقیان گشوده است.

بدین‌سان، این رویداد نظر بسیاری تحلیل‌گران را در داخل کشور، منطقه و جهان به سوی خود برگردانده است. پدیده‌روی اربعین در داخل و خارج از کشور دستمایه تفسیرهای متنوع و متفاوتی قرار گرفته است که با ملاحظه سویه‌های متنوع و متعدد این آیین و نیز مناقشات سیاسی و فکری جاری چندان جای تعجب ندارد. سیاستمداران و گروه‌های سیاسی و جریان‌های فکری در چارچوب علایق و منافع خویش این رویداد را تفسیر می‌کنند. آنان می‌کوشند معناهای مدنظر خویش را به این آیین تحمیل کنند و حتی الامکان به آن رنگ و

بوی علایق خودشان را بدهند. محققان دانشگاهی ما نیز آنجا که درباره این موضوع سخن گفته‌اند- حتی اگر ملاحظات معمول را کنار گذاشته باشند- در غیاب داده‌ها و شواهد و گزارش‌های مستند، باز به همان مفاهیم آشنایی رجوع کرده‌اند که پیشاپیش به هر آیین و مناسک دیگری نیز می‌توان اطلاق کرد.

وقتی چنین رویداد شایان توجهی رخ می‌دهد، بازار بحث و گفت‌وگو، سخنرانی، نشست، انتشار مقاله و کتاب و موافقت و مخالفت گرم می‌شود، اما مرور مطالب موجود نشان می‌دهد یگانه گزارش پژوهشیِ تفصیلی و مستند از پیاده‌روی اربعین (در میان آثاری که تا کنون منتشر شده است) متعلق به دانشگاهی غربی است. پژوهش فوق، پیمایشی از نگرش‌های زائران کربلا در اربعین سال ۲۰۱۵ میلادی (۱۳۹۴ شمسی) است. گذشته از دشواری انجام پیمایش در چنین مراسمی، چه بسا برخی محققان داخلی به دلایل مختلف از جمله «احتمال سوءگیری» با یافته‌های پیمایش‌هایی از این دست همدلی نشان ندهند، چنان‌که به‌رغم در دسترس بودن گزارش دانشگاه MIT در وب‌سایت‌های مختلف، بیشتر محققان ایرانی در برابر آن سکوت کرده‌اند. کتابی نیز اخیراً با عنوان «پیاده‌روی اربعین، تأملات جامعه‌شناختی» شامل مجموعه مقالاتی در باره راه‌پیمایی اربعین (به کوشش محسن حسام مظاهری، ۱۳۹۷) منتشر شده است که حاوی مقالات جالب توجهی است، هرچند بیشتر جنبه تحلیلی دارد بی‌آنکه لزوماً مبتنی بر توصیف میدان تحقیق باشد.

با توجه به فقدان پژوهش‌های میدانی در عین اهمیت آن، طرح پژوهشی «تدوین گزارش‌های توصیفی از پیاده‌روی اربعین» اساساً با این هدف طراحی شد که شناختی عمیق‌تر و از درون از این آیین به دست دهد؛ شناختی دور از سوگیری و فارغ از پروپاگاندا. هدف این بود که گزارش‌های دقیق توصیفی و در واقع مجموعه‌ای از داده‌ها و یافته‌ها در مقابل خوانندگان و محققان قرار داده شود.

از همان آغاز، برخی از محققان شناخته‌شده این حوزه برای مشارکت در این طرح ابراز تمایل کردند. سپس، به واسطه استادان و محققانی که در حوزه وسیع «مطالعات دینی» پژوهش می‌کنند، سپاه‌های مقدماتی از سایر محققانی فراهم آمد که برای مشارکت در این طرح پژوهشی اعلام آمادگی کردند. در گام بعدی با بررسی پیشینه پژوهشی افراد و ارزیابی طرح اولیه‌ای که آنان در اختیار پژوهشکده فرهنگ پژوهشگاه قرار داده بودند، گروهی از این افراد برگزیده شدند. در نهایت، شمار محققان طرح «تدوین گزارش‌های توصیفی از پیاده‌روی اربعین» به ۲۰ نفر رسید. برخی از این جمع از سابقه تحصیلات حوزوی برخوردار هستند و گروه بیشتری پیشینه دانشگاهی دارند. زمینه تحصیلی شماری از این محققان، رشته‌های سیاست‌گذاری فرهنگی یا علوم اجتماعی است (عمدتاً فارغ‌التحصیلان یا دانشجویان دوره دکتری). برخی از این افراد در سال‌های پیش نیز پیاده‌روی اربعین را تجربه کرده بودند و برخی اولین

بار در این آیین حضور می‌یافتند. از این حیث، حضور هم‌زمان هر دو گروه در این طرح پژوهشی نوعی مزیت به شمار می‌آید.

آنچه در این «فراخوان محدود» جلب نظر می‌کرد، آمادگی و علاقه شمار زیادی از محققان برای شرکت در مراسم اربعین بود. ظاهراً بسیاری با این پرسش‌ها درگیر بودند که: – چه شد که مراسم اربعین در سالیان اخیر ابعادی تا بدین حد عظیم یافت؟

– در این مراسم چه می‌گذرد؟

– سویه‌های اجتماعی و فرهنگی و سیاسی این آیین کدام‌اند؟

حتی آنان که پیش‌تر پیاده‌روی اربعین را تجربه کرده بودند، عمدتاً بیش از توصیف‌های پراکنده همجیدآمیز- مشابه آنچه در رسانه‌های رسمی می‌توان یافت- چیزی برای گفتن نداشتند و برای خودشان نیز جالب بود که در قالبی پژوهشی به مشاهدات و خاطرات‌شان چارچوب و انسجام ببخشند.

نمونه یا پیشینه‌ای از تدوین گزارش‌های توصیفی محققانه و مبتنی بر جزئیات از چنین واقعه‌ای در ایران نمی‌توان یافت. بنابراین، جلسات و نشست‌هایی با حضور مدیران و محققان طرح در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات برگزار شد تا فهم مشترکی درباره اهداف و روند و برون‌دادهای احتمالی این کار پژوهشی به دست آید. سرانجام توافقی کلی بر سر گزارشی توصیفی و مبتنی بر جزئیات در حجمی حدود ۶۰ صفحه به دست آمد. با توجه به خاستگاه‌های آموزشی و تحصیلی متفاوت محققان این طرح، فرم گزارش نهایی در اختیار محققان گذاشته شد مشروط بر آن‌که گزارش با اسلوب محققانه تدوین شود و مبتنی بر جزئیات و شواهد باشد. بر سر این گزاره، اختلافی وجود نداشت که در همه حال باید سویه تحقیقی و رویکرد پژوهشی در گزارش‌های نهایی غالب باشد. محققان این طرح در تدوین گزارش نهایی عمدتاً فرم گزارش روایی و گزارش توصیفی متعارف و در مواردی فرم یا ژانر سفرنامه را برگزیده‌اند.

«توصیفی بودن» گزارش‌های نهایی به این معناست که انتظار می‌رود محققان از مقدمه و نتیجه‌گیری مفصل پرهیز کنند و بیشتر حجم نوشته‌هایشان را به توصیف دقیق و روایت محققانه آنچه مشاهده کرده‌اند، اختصاص دهند. طبعاً هر پژوهش کیفی و هرگونه توصیفی مبتنی بر دست‌کم تحلیلی ضمنی است و از آن می‌توان قسمی تحلیل و ارزیابی بیرون کشید، اما هدف اصلی این طرح «تولید داده» (از نوع داده‌های «کیفی» یا «اتنوگرافیک») است و پس از انتشار این گزارش‌های توصیفی، پژوهشگران و مخاطبان علاقه‌مند- از جمله خود محققان درگیر در این طرح- کار تحلیل و ارزیابی را پیش خواهند برد.

پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات پیش و پس از مراسم اربعین میزبان نشست‌هایی بود که با حضور همه محققان این طرح برگزار شد. این محققان به‌ویژه در روزهای منتهی به

آغاز مراسم در شبکه‌های اجتماعی نیز به بحث و تبادل نظر با یکدیگر مشغول بودند. فزون بر این، چهار کارگاه روش‌شناسی نیز با هدف نزدیک‌ساختن افق انتظارات محققان با یکدیگر و زدودن ابهام‌ها در پژوهشگاه برگزار شد. بدین ترتیب تلاش زیادی صرف شد تا چارچوبی مشترک برای نحوه مشاهده و توصیف وقایع و تدوین گزارش نهایی به دست آید، گرچه نیل به این هدف دشوارتر از آن بود که در وهله نخست به نظر می‌آمد.

مشارکت شهرداری تهران در آیین جاماندگان، که مستقیماً به راه‌پیمایی اربعین مرتبط می‌شود، و نیز حضور فعال در راه‌پیمایی اربعین، موجب شد تا پژوهشگاه پیشنهاد مشارکت در طرح را به مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران ارائه کند و مرکز نیز با افزودن سه روایت از راه‌پیمایی جاماندگان اربعین، که در روز اربعین از میدان امام حسین (ع) تهران تا حرم حضرت عبدالعظیم برگزار می‌شود، در این طرح مشارکت کرد. این سه روایت در نسخه منتشرشده توسط مرکز موجود است.

پس از ارائه گزارش‌های اولیه توسط محققان به پژوهشگاه و مرکز، این گزارش‌ها - با همکاری داوران و مشاوران علمی طرح- ارزیابی و از جنبه علمی و فنی ویرایش شدند تا نسخه‌ای به لحاظ پژوهشی، پذیرفتنی و منقح در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرد. این ویرایش در برخی موارد شامل تغییرات اساسی در متن اولیه می‌شود و در مواردی صرفاً به برطرف‌ساختن پاره‌ای ابهام‌ها یا ایرادها محدود است. البته، از آنجا که گزارش‌ها عموماً روایت‌هایی برخاسته از مشاهده و مشارکت نویسندگان‌شان است، سخن از ضابطه «عینی» مشخصی که مبنای داوری و ارزیابی باشد، ممکن است گزافه‌گویی به نظر آید، اما دستکم گویایی و انسجام متن، اجتناب از لحنی یکسره شخصی و پرهیز از اطناب معیارهای حداقلی ارزیابی گزارش‌ها بوده است. گردآورندگان مجموعه- صرف نظر از همدلی یا ناهمدلی با توصیف‌ها و تحلیل‌های نویسندگان- در حد امکان، از هرگونه ویرایش محتوایی متن‌ها پرهیز کرده‌اند.

اکنون، این گزارش‌ها پیش روی خوانندگان قرار دارد. گزارش‌ها ساختار مشابه و کیفیت یکسانی ندارند. عاری از داوری‌های شخصی و کلی‌گویی‌های معمول هم نیستند. گاهی نیز افراط در استفاده از لحن تماماً سوژکتیو و بیان مملو از احساسات، برخی از این متن‌ها را از گفتمان پژوهشی دور کرده است. به رغم همه این نکات، اگر خواننده علاقه‌مند حوصله به خرج دهد و این کتاب یا بخش‌هایی از آن را بخواند، دست خالی بازمی‌گردد. در لابه‌لای متون با توصیف‌ها و روایت‌های از میدان تحقیق مواجه می‌شویم که تازه و شایان توجه‌اند. نویسندگان گزارش‌ها، روایت‌هایی از زائران ایرانی و عراقی و پاکستانی و ... ارائه می‌کنند که برخلاف برداشت رسانه‌ای مسلط، از تنوع و تکثر علایق و انگیزه‌ها در این جمعیت خبر می‌دهند؛ تنوعی که البته در پس‌زمینه باوری واحد- اعتقاد به اهمیت و عظمت حادثه کربلا- جریان می‌یابد که همواره از مهم‌ترین مبانی هویتی شیعیان بوده است.

روشن است که ابعاد مهمی از «آیین پیاده‌روی اربعین» باید در سطح سیاسی و اقتصادی

و تحولات ژئوپولیتیک و نظایر آن واکاوی شود و کارهای کیفی و گزارش‌های توصیفی برای بررسی همه‌جانبه چنان ابعادی کفایت لازم را نخواهند شد. به یک معنا، تکیه صرف بر معناها و احساسات شخصی زائران می‌تواند ساده‌نگری تلقی شود. اما در عین حال، گزارش‌های دقیق مبتنی بر «توصیف غنی» نه فقط یافته‌های بی‌بدیل و غیرقابل جایگزینی از معناها و تفسیرهای کنشگران به دست خواهد داد، بلکه در سطح تحلیل نهادی و اقتصادی و ... هم حرف‌هایی برای گفتن داشته باشد. در همین مجموعه، از حیث تحلیلی برخی نویسندگان در نوشته‌هایشان مفاهیم و مضامینی را برجسته ساخته‌اند که تأمل برانگیز است. برای مثال و در سطح تحلیل حوادث روزمره، در این نوشته‌ها که حدود دو سال پیش نگاشته شده‌اند می‌توان اشاراتی یافت به جنبه‌هایی از آنچه در این اواخر جامعه و سیاست عراق را تحت تأثیر قرار داده است؛ من جمله نارضایتی از عملکرد سیاستمداران عراقی و مداخله غیرعراقی‌ها و نیز گمانه‌زنی در خصوص دو قطبی‌های که جامعه عراق مستعد آن است و در سال گذشته در صحنه سیاست عراق تبلور عینی یافت.

البته این پژوهش از کاستی‌ها و ایرادها دور نیست، اما برای هرگونه قضاوت «منصفانه» باید این کار را در قیاس با فضای کلی پژوهش فرهنگی و اجتماعی در ایران ارزیابی کنیم. از هر چه بگذریم، ویژگی بارز مجموعه حاضر آن است که محققانی با گرایش‌های مختلف تلاش کرده‌اند تا آنجا که در توان‌شان بوده است مشاهدات و تجربیاتشان را به نحوی مبسوط و با زبانی شفاف روایت کنند. این تلاش در برخی گزارش‌ها بیشتر قرین موفقیت بوده و در بعضی نمونه‌ها کمتر، اما در کل تلاشی درخور و قابل اعتناست.

محققان مشارکت‌کننده در این پژوهش، باورها و عقاید فکری و سیاسی یکدستی ندارند، اما تقریباً همه آنان «گرایش‌های مذهبی» دارند و به این اعتبار جملگی در این راه‌پیمایی چند روزه دوگانه مهمی را زیسته‌اند: دوگانه زائر- محقق. آنان از یک سو زائرانی هستند که در یکی از اماکن مقدس شیعیان در رویدادی که هاله‌ای رازآلود و مقدس گرد آن تنیده شده است، حاضر هستند و از جانب دیگر محققانی که باید حتی‌الامکان از بیرون و با فاصله و با لحن علمی خونسرد و بی‌طرفانه همین میدان را توصیف کنند. انتخاب فرم «روزنگاشت» یا روایت خطی وقایعی که در این چند روز محققان در آن مشارکت کرده و یا شاهد آن بوده‌اند، شاید راهی برای حل دشواری‌های تحلیلی و روشی بوده است، اما حتی در این قالب وقایع‌نگارانه نیز دوگانه زائر- محقق محو نمی‌شود. بدین سان، گاه در عوض توصیف‌های زنده و جاندار با شرح غلیان‌های احساسات شخصی نویسنده روبه‌رو می‌شویم، اما از قضا بازخوانی این مجموعه از زاویه نقشی که محققان برای خود تعریف کرده‌اند جالب و درس‌آموز خواهد بود: آنان چگونه با میدان تحقیق مواجه می‌شوند؟ جایگاه خود را به عنوان زائر- چگونه بازمی‌شناسند؟ چطور این موقعیت در گزارش‌هایشان بازتاب می‌یابد؟ در واقع، بیشتر

نویسندگان این مجموعه، افرادی مذهبی هستند که تنش میان دو موقعیت متفاوت و گه‌گاه متضادِ زائر بودن و هم‌زمان محقق بودن به نسبت‌های مختلف به متن آن‌ها راه یافته است. اکنون، روایت‌های این محققان از میدان تحقیق در اختیار ماست. حال خوانندگان علاقه‌مند به پژوهش علمی می‌توانند اندکی از این گزارش‌ها فاصله گیرند و صرف‌نظر از کیفیت و محتوا و جهت‌گیری متون در موقعیت خود این «سوژه‌های روایت‌گر» تأمل کنند. در بیشتر متن‌ها ردپای واضحی از «دغدغه‌های» خود محققان برجای مانده است. این دغدغه‌ها گاه کاملاً منطبق بر نگاه‌های رسمی است و گاه از سنخ بحث‌های روزمره و گاه نیز رنگ‌وبویی تحلیلی و منتقدانه به خود گرفته است.

مراسم اربعین جمعیتی میلیونی از زائران شیعه را در زمان و مکانی واحد گرد هم می‌آورد و تصویری از یگانگی و وحدت این جماعت عرضه می‌کند. حتی از منظری صرفاً نشانه‌شناسانه نفس «در مسیر بودن» و پیداده‌روی و حرکت گروهی این جمعیت بزرگ می‌تواند بر اراده و پویایی این جماعت دلالت کند، اما نباید از این پرسش به سادگی عبور کرد که این آیین در چشم سایر مردمان منطقه چگونه پدیدار می‌شود؟ محققان این مجموعه چه در گزارش‌هایشان و چه در گفتارهای پس از بازگشت از مراسم اربعین، در قبال «سیاست هویت» و اساساً مکانیسم‌های دوقطبی‌سازی و طرد و نفی هشدار می‌دهند.

در بازه زمانی یک‌ساله‌ای که این طرح در جریان بود، افراد زیادی در پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات و مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران در پیش‌برد این طرح سهیم بودند که از همه آنان سپاسگزاریم، به‌ویژه از خانم نجمه تاجمهر که تقریباً در کل این دوره پیگیر امور مختلف این طرح بودند. از همه مشاوران و داوران این طرح- که همچون گردآورندگان مجموعه- بدون دریافت کوچک‌ترین دستمزدی در این کار پژوهشی مشارکت کردند نیز صمیمانه تشکر می‌کنیم. گفتنی است که مشاوران و داوران عمدتاً بین یک تا سه گزارش از این مجموعه را خوانده‌اند و بنابراین مسئولیتی در قبال کل کار ندارند. اما بیش از همه باید سپاس خویش را نثار محققان این طرح کنیم که اغلب صبورانه و صمیمانه و با شور و شوقی وافر در میدان تحقیق و کارگاه‌ها و نشست‌های علمی پیش و پس از مراسم حضور یافتند. این مجموعه بیش از هر چیز مرهون انگیزه و تلاش آنان است.

کار این مجموعه در سال ۱۳۹۶ به پایان رسید، اما انتشار آن تا سال ۱۳۹۸ به تأخیر افتاد. در هر حال، همه هدف و امید گردآورندگان مجموعه این بود که به‌واسطه مطالعه راه‌پیمایی اربعین، گامی در شناخت حیات دینی و اجتماعی کنونی ایرانیان و خاورمیانه و نیز سایر شیعیان برداشته شود. امیدواریم که این مجموعه دستکم تاحدی این هدف را برآورده سازد.

محمدرضا جوادی یگانه - محمد روزخوش